

Mensenrechten kunnen helpen om spanningen tussen tegenstrijdige visies weg te nemen

TvMR sprak met Paul Lemmens

Hadjira Hussain Khan*

Paul Lemmens (1954) ging in 2012 aan de slag als Belgisch rechter aan het Europees Hof voor de Rechten van de Mens in Straatsburg, Frankrijk. Sinds 21 september 2021 is zijn termijn van negen jaar, waarin hij zetelde als rechter, afgelopen. In dit interview licht hij een tipje van de sluier op over zijn werk aan het Hof "Het is niet de taak van een rechter om te bepalen hoe een arrest zich vertaalt. Dat is aan de beleidsmaker."

TvMR: Is er in de negen jaar dat u rechter was aan het Europees Hof voor de Rechten van de Mens een merkbare evolutie geweest?

Paul Lemmens: Het Hof is voorzichtiger geworden, er wordt meer nadruk gelegd op subsidiariteit. Dat houdt in dat het Hof zich steeds minder gaat mengen in zaken die beter aan de nationale staten overgelaten kunnen worden. Dat proces werd al in gang gezet voordat ik startte als rechter, je vindt het terug in de *Brighton Declaration* van 2012. Het is gepaard gegaan met een responsabilisering van de nationale staten.

Ikzelf noem het teamwork tussen het Europees Hof en de nationale rechter. Het is belangrijk dat de nationale rechter zijn taken uitvoert, en velen doen dat goed. Als de nationale rechter op correcte manier naar het dossier heeft gekeken, is het niet meer aan het Hof om de uitspraak van de nationale rechter in twijfel te trekken. Dan kan het Hof al wat meer afstand nemen. Ik heb tijdens mijn termijn wel een paar keer aangegeven dat ik het anders had aangepakt mocht ik nationaal rechter zijn geweest. Maar het is uiteindelijk niet aan het Hof om elke nationale rechter op de vingers te tikken. Dat is iets wat het Hof in het verleden wel deed, vandaag is het eerder teamwork.

TvMR: Zijn er dan politieke omwentelingen die voor die evolutie bij het Hof zorgen?

Paul Lemmens: In de jaren '90 waren het de hoogdagen van het mensenrechtenverdrag. De Berlijnse Muur was gevallen, er was geen strijd meer tussen het Westen en het communisme. Er was opeens van alles mogelijk binnen de Europese Unie. Toen is het Hof best ver gegaan in bepaalde uitspraken. Sommige van die uitspraken zijn slecht ontvangen bij nationale regeringen. Ze waren argwanend, maar wel te goeder trouw. Het is niet zo dat ze een populistische agenda hadden. Ze stelden zich de vraag waarom Straatsburg zich bemoeide met zaken die de nationale rechter aangaan.

Een belangrijk arrest ging over kruisbeelden in Italiaanse scholen. Een kamer van het Europees Hof had gezegd dat kruisbeelden niet op scholen thuishoren, en dat het een schending was van de godsdienstvrijheid. Er is toen een massale reactie gekomen van tal van regeringen. Uiteindelijk is de Grote Kamer na de hevige reactie tot een andere conclusie gekomen, namelijk dat het hoort bij de Italiaanse traditie en dat het niet zo schadelijk is. Dat arrest heeft veel mensen laten nadenken over hoe ver het Europese Hof mag gaan.

Dat is ook het geval bij alles wat met migratie te maken heeft. Het is een nieuw, gevoelig onderwerp voor de nationale staten. De staten hebben niet graag dat hun vrijheid wordt beperkt in hoe zij migratie regelen. Er is een ruimere beweging van populisme gekomen in de Europese staten die de soevereiniteit van het Europese Hof in vraag stelt, en die is minder te goeder trouw. Zij stellen de relevantie van mensenrechten in vraag, en vinden niet dat iemand hen kan opleggen hoe zij moeten handelen.

De context is veranderd in vergelijking met de jaren '90, en het Hof moet zich daar noodzakelijkerwijs aan aanpassen. Het Hof is beetje een koorddanser. Aan de ene kant moet het Hof het recht correct toepassen,

* Hadjira Hussain Khan is lid van de redactie van TvMR.

maar aan de andere kant moet het Hof ook oppassen dat zij de tak waarop zij zit niet afzaagt. Het Hof hangt af van de 47 lidstaten. Aan de ene kant omdat zij middelen ter beschikking stellen, maar ook veel ruimer. Als de lidstaten het systeem niet meer aanvaarden, dan is de mensenrechtenbescherming niets meer waard, en is het slechts een vodge papier.

Het proces van subsidiariteit is dus onvermijdelijk. Het beantwoordt aan maatschappelijke tendensen die zich afspelen buiten het Hof. Maar ik vind het belangrijk om daarbij te vermelden dat Het Hof zich niet bemoeit met nationale zaken als de nationale rechter zich correct gedraagt. Wanneer dat niet het geval is, grijpt het Hof wel in.

TvMR: Eén van uw ouders was van Pools-Amerikaanse afkomst. Heeft die buitenlandse roots uw interesse in mensenrechten en buitenlandse politiek aangewakkerd?

Paul Lemmens: Ongetwijfeld. Mijn moeder is in Polen geboren. Ze was het kind van een Poolse vader en een moeder van Pools-Amerikaanse afkomst. Die laatste was in de Verenigde Staten opgegroeid, maar keerde terug naar Polen en heeft daar haar Poolse echtgenoot ontmoet.

Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog is een Duits schip in de Verenigde Staten in een militaire operatie gewisseld met een schip van Amerikanen in bezet Europa. Mijn grootmoeder, een Amerikaanse, kon zo met haar kinderen vertrekken uit Polen en terugkeren naar de Verenigde Staten. Mijn grootmoeder moet dolblij geweest zijn. Mijn moeder, een Poolse, kwam daar aan en heeft zich moeten aanpassen. Toen zij uiteindelijk mijn vader heeft leren kennen in de Verenigde Staten, met hem trouwde en naar België trok, voelde zij zich door en door Amerikaans. Maar toen Polen democratisch werd, veranderde dat plots. Toen voelde zij zich plots wel terug Pools (*lacht*).

Die familiale achtergrond heeft dus zeker meegespeeld, want ik kon mij niet beperken tot een belangstelling voor enkel België. Toen ik naar Straatsburg trok, was ik verheugd om meer in contact te komen met Oost-Europa. Ik ben toen zelfs begonnen met het leren van Pools, maar ik heb uiteindelijk afgehaakt omdat het te moeilijk was.

TvMR: In de zaak Vavříčka en anderen tegen Tsjechië, zegt het Hof dat een wettelijke verplichting om zich te laten vaccineren niet per se tegen de mensenrechten is. De zaak had niets te maken met COVID, maar de logica die in de zaak wordt toegepast, is ook van toepassing op de pandemie en op een algemene vaccinatieverplichting in die situatie. In het arrest wordt verwezen naar de 'sociale solidariteit' die aanleiding kan geven tot een verplichting om zich te laten vaccineren, ook en zelfs als hier eventueel een beperkt risico tegenover staat voor de gevaccineerden. In uw 'partly concurring and partly dissenting opinion' benadrukt u verder dat er naast fundamentele rechten, ook zoets als fundamentele plichten en verantwoordelijkheden bestaat.

Paul Lemmens: Je vraagt me of ik een vergelijking wil maken tussen de zaak Vavříčka en COVID-19. Dat laat ik liever aan anderen over. Het arrest heeft duidelijk in de eerste paragraaf gezegd dat het gaat over gekende ziektes zoals de mazelen en polio waar de traditie bestaat van inenting bij kleine kinderen en baby's. Het gaat dus niet over COVID-19.

In mijn 'partly concurring and partly dissenting opinion' vond ik het belangrijk om sociale solidariteit in het licht te stellen. Want het

begrip 'sociale solidariteit' wordt een paar keer vermeld in het arrest bij de zaak Vavříčka. Ik vond dat de zaak zich daartoe leende, omdat er werd gestreefd naar *herd immunity* waardoor de hele samenleving beschermd wordt.

Men werd geconfronteerd met ouders die weigerden hun kinderen te laten inenten. Eén van de elementen die toen meespeelde voor het Hof, en dat was niet het enige, was die sociale solidariteit die zo essentieel is voor een samenleving. Er is altijd een evenwicht tussen fundamentele rechten en plichten. Ik denk dat het Hof het begrip sociale solidariteit voor andere maatschappelijke contexten verder zal uitwerken. Denk bijvoorbeeld aan de klimaatverandering - misschien heeft ook elke individuele mens bepaalde fundamentele verplichtingen die aanleunen bij sociale solidariteit?

Het feit dat je een mens bent in een samenleving,

Paul Lemmens (foto Louise Reyntjens)

Interview

houdt in dat je niet zonder de ander kunt, maar de andere kan ook niet zonder jou. Het is een constant samenspel.

TvMR: Is er een sterke individualisering gekomen rond het denken over mensenrechten? Als je kijkt naar de COVID-pandemie, beroepen mensen zich vooral op hun individuele rechten.

Paul Lemmens: Het zijn voornamelijk de tegenstanders van de maatregelen tegen COVID-19 die zich beroepen op hun individuele rechten, maar de overheid blijft tot nu toe wel uitgaan van zowel individuele plichten als vrijheden. In de context van de zaak Vavříčka waren er voldoende elementen aanwezig opdat het Hof kon beslissen om de vaccinatie tegen gekende ziektes verplicht te maken. Is dat ook zo bij COVID-19? Dat moet bekeken worden. Het hangt ook af van gegevens waarover de overheid beschikt. Betekent het dan dat de overheid zo maar verplichtingen mag opleggen? Er blijven natuurlijk individuele rechten. Het is altijd een evenwicht.

Diegenen die zich beroepen op individuele rechten zeggen dikwijls dat de anderen zich ook beroepen op allerlei individuele rechten. In hun ogen blokkeren de anderen wat zij zouden willen doen. Onlangs gaf ik een lezing over mensenrechten voor een publiek dat er niet professioneel mee bezig is, maar wel een intellectuele interesse heeft voor het thema. Achteraf kwamen sommigen naar mij toe en vertelden me dat ze zich niet bewust waren van het belang van mensenrechten en de achterliggende geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog.

Meestal wordt er in politieke discussies niet vertrokken vanuit mensenrechten. Ze komen pas aan bod als er luid tamtam gemaakt wordt door een bepaalde groep in de samenleving die zich beperkt voelt. Mijn persoonlijke mening is dat een organisatie als de Liga voor Mensenrechten meer die boodschap moet brengen: Wat is het werkelijke belang van mensenrechten voor ieder van ons? En wat zijn de grenzen ervan? De media zouden bij bepaalde incidenten ook meer context moeten geven, zodat

mensen meer de relevantie van mensenrechten inzien. Er wordt veel over mensenrechten gesproken zonder dat men weet waar het werkelijk over gaat. Vragen over mensenrechten beantwoorden kan ook helpen om spanningen tussen tegenstrijdige visies weg te nemen.

TvMR: Tijdens de pandemie werden met name de woonzorgcentra zwaar getroffen. Zowel Amnesty International als Unia lieten zich zeer kritisch uit over de mensenrechtensituatie tijdens de pandemie in die centra. Tegelijkertijd is er nu de vraag naar een ouderenrechtencommissaris. Denkt u dat er een tekort aan wettelijke normen en structuren is om ouderen te beschermen?

Paul Lemmens: Ouderen hebben weinig spreekbuizen. Het is gemakkelijk om hen in de hoek

te duwen en hen paternalistisch te behandelen. Ik ga nu eventjes doen alsof ik niet tot deze groep behoor, want ondertussen ben ik met pensioen (*lacht*).

Ik denk dat ouderen wel iets te zeggen hebben over hoe zij behandeld willen worden. Het moet vreselijk frustrerend zijn als er geen rekening met je wordt gehouden. Vanuit een

Paul Lemmens (foto Louise Reyntjens)

mensenrechtenstandpunt is het noodzakelijk dat de stem van ouderen wordt gehoord. Hoe dat zich moet uiten? Dat is niet aan mij. Zoals je ziet: een typische houding van een rechter. Het is aan de beleidsmaker om dat te bepalen.

In een aantal andere landen in Europa worden ouderen meer gerespecteerd dan bij ons in België. Het is iets dat cultureel bepaald is. Ik denk daarom dat in sommige Europese landen het probleem van de slechte leefomstandigheden in woonzorgcentra zich minder stelt. In die landen hebben je dan weer een ander probleem: dat ouderen te veel in de pap te brokken hebben, en dat zij een te grote invloed hebben op de samenleving.

TvMR: In landen als Polen en Hongarije gaat het met de mensenrechten schijnbaar volledig de verkeerde kant op. Zien we daar volgens u een tijdelijk probleem in een evolutie die nog steeds van dictatuur naar democratie leidt, of is er sprake

van een ernstige en potentieel fatale bedreiging voor de democratie in Centraal- en Oost-Europa?

Paul Lemmens: Ik weet niet of ik de juiste persoon ben om daar een antwoord op te geven. Dat is eerder iets voor politicologen. Maar ik ben een optimist. Ik zie dat in die twee specifieke landen, Polen en Hongarije, maar ook in andere landen, de samenleving niet zo homogeen is als wij denken. Polen en Hongarije zijn allebei redelijk tot zeer verdeelde samenlevingen. Daar zijn krachten werkzaam die in een totaal andere richting gaan. Dan durf ik denken dat het een tijdelijk fenomeen is. Want die andere krachten, die nu aan de macht zijn, zullen fouten maken of beleid uitvoeren waar een steeds groeiende groep zich tegen zal verzetten.

TvMR: Heeft het nog zin dat landen zoals Rusland en Turkije in de Raad van Europa zitten, en dat het Europees Hof voor de Rechten van de Mens arresten tegen hen uitsprekt? Men zou kunnen zeggen dat men op deze manier toch nog iets van controle uitoefent op deze landen. Maar als regeringen zo flagrant ingaan tegen de Europese mensenrechtenstandaarden, is het dan niet beter een punt te maken en hen de legitimiteit die ze halen uit hun lidmaatschap te ontzeggen?

Paul Lemmens: Aan de ene kant heb je een instelling als het Europees Hof, een onafhankelijke instelling die vaststelt of er al dan niet een schending van de mensenrechten plaatsgevonden heeft. Het voordeel is dat als zo'n instantie dat eenmaal gezegd heeft, het eigenlijk niet meer betwist wordt. Het is niet meer geloofwaardig als een betrokken regering daarna zegt dat hun praktijken oké zijn. Het is belangrijk dat er een instantie bestaat die dat kan doen.

Daar houdt het natuurlijk niet mee op. En zeker als je mensenrechtenactivist bent, kun je je afvragen: wat ben je er mee als er niets op het terrein verandert? Hoe de arresten uitgevoerd moeten worden is een

taak voor anderen, niet die van het Hof. Het is wel de taak van het Hof om toezicht te houden, maar het is uiteindelijk de nationale overheid die de arresten uitvoert.

Het gebeurt dat een aantal arresten niet uitgevoerd worden om politieke redenen. Maar het arrest blijft er wel. En daardoor blijft die vraag ook in de actualiteit.

TvMR: Op dit ogenblik is er een ernstige crisis aan de Pools-Wit-Russische grens. Het lijkt erop dat Lukashenko migranten instrumentaliseert als reactie op sancties van de EU. Wit-Rusland – de 'laatste dictatuur van Europa' - is het enige land in Europa dat nog de doodstraf uitvoert. Ziet u Wit-Rusland ooit toetreden tot de Raad van Europa?

Paul Lemmens: Ja, ik zie het land ooit toetreden. Wit-Rusland is lange tijd waarnemer geweest in de parlementaire assemblees van de Raad van Europa. Toen Lukashenko aan de macht kwam, werd beslist dat het land niet meer welkom is op die assemblees. Maar als het regime verandert? Dan hoort Wit-Rusland even goed als alle andere staten thuis bij Europa. Op dit moment zijn Wit-Rusland, Vaticaanstad en Kosovo geen lid van de Raad van Europa. Stel dat de democratische oppositie de macht krijgt in Wit-Rusland, dan zullen zij ook onmiddellijk vragen om lid te worden.

TvMR: Was het altijd al een droom van u om rechter te worden in Straatsburg?

Paul Lemmens: Ja. Maar het was een droom. Het was niet iets waarvan ik vond dat ik er naartoe moest werken. Want dan was ik waarschijnlijk totaal ontgoocheld geweest. Ik beschouw het eerder als een geschenk uit de hemel, iets waarvoor ik dankbaar ben dat het mij is overkomen. Mijn professionele en academische carrière heeft altijd gecirkeld rond dat Hof. Eerst als advocaat, nadien ook als rechter. In die zin was het plots een droom die werkelijkheid werd.